

EL PAISATGE DE MALLORCA COM A VISIÓ UNIVERSAL EN L'OBRA DE JOAN MASCARÓ I FORNÉS

Francesc Vicens Vidal

CESAG-UP. Comillas

Margalida Calafat Matas

CESAG-UP. Comillas

El paisatge com element suggestiu i evocador d'experiències sublimes i espiritualment elevades és una constant en l'obra de Joan Mascaró i Fornés (Santa Margalida, Mallorca 1897-Comberton, Cambridge 1987).¹ Tot i ésser coneguda per la seva faceta de traductor de les principals obres del sànscrit a l'anglès i també per la seva relació amb personatges clau de la cultura del segle XX, l'obra de Joan Mascaró constitueix una font riquíssima d'aportacions transversals. L'evidència d'aquest fet es fa palesa en els estudis que ha generat la seva obra en relació a aspectes tan diversos, i alhora tan complementaris, com la pedagogia, el ioga, l'orientalisme o la influència de les seves traduccions en la cultura popular dels anys seixanta.² Aquestes temàtiques que trobarem en cartes, pròlegs, articles, conferències, programes de ràdio i petits assajos, malgrat la seva aparent diversitat, són tractades per Mascaró des de l'ideal suprem dels valors eterns que confereixen un sentit

-
- 1 Joan Mascaró va estudiar llengües orientals a la Universitat de Cambridge d'on va acabar sent professor, abans però va ensenyar sànscrit a la Barcelona de la II República i a Ceylán. Aleshores el seu amor per la *Bhagavad Gita* i d'altres obres com els *Upanishads*, s'havia transformat en el propòsit de fer-ne la traducció anglesa. No serà fins el 1936, anys d'autoexili a Anglaterra, que iniciarà l'etapa més prolífica de traduccions. Durant la dècada de 1950 Mascaró publicà dues obres de reafirmació: *Poems* de John Keats (1954) i *Lamps of Fire* (1958), traducció de passatges sagrats de totes les tradicions del món. Però l'obra que el consagrà va ser la traducció de la *Bhagavad Gita* que publicà Penguin Books el 1962. A partir de llavors Mascaró es convertí en una sòlida figura dins el món de la cultura anglosaxona impulsada per les seves compareixences en mitjans britànics en qualitat d'especialista en sànscrit i cultures orientals.
 - 2 Calafat, Margalida (2003): *El pensament pedagògic a l'obra de Joan Mascaró i Fornés*, Palma: UIB [tesi doctoral]; López, Gonçal – Mas, Antoni (Coord.): *Joan Mascaró i Fornés: 1897-1987*, Palma: UIB; Munar, Margalida (1997): *La idea d'educació en l'obra de Joan Mascaró i Fornés: resum biogràfic i selecció de textos*, Palma: UIB; Mut, Joan Miquel (2016): *El ioga de Joan Mascaró*, Palma: UIB [tesi doctoral]; Vicens, Francesc (2017): «Joan Mascaró o el místic desconegut», *Caràcters* 81, p.34-35.

universal a tota la seva obra.³ I és que el paisatge mascaronià serà una temàtica d'aquestes premisses universals. Pel professor de Santa Margalida la comprensió del món comença naturalment en les coses conegudes, en allò que la vida ens posa a l'abast, des de les coses que tenim a prop fins a les d'enfora: «Els infants han de començar a estimar els ocells, flors, plantes, arbres, mar, cel, terra, muntanyes, història, vida, llengua i tradicions de Mallorca abans d'anar a les altres illes, a Catalunya, València, Castella, i resta d'Espanya, Europa i tot el món. És la intensitat d'amor que ens fa universals, i aquesta intensitat s'obté anant de les coses de prop a les d'enfora» (citada a March 2017:17).

A partir d'aquesta premissa el paisatge en l'obra de Mascaró esdevindrà la gènesi de totes les coses. És a través del paisatge que hom interactua amb el món i la natura, i idealment, en descobreix l'inefable. Per Mascaró, l'experiència sensible de l'entorn serà font de bondat i bellesa: «Vegem la bondat i la bellesa en les coses que passen i llavors intentem anar més enllà, cap a la bellesa absoluta de l'univers» (Mascaró 1993:36). D'aquí que el paisatge de Mallorca esdevingui l'escenari literari de Mascaró per tractar idees cabdals com la identitat, l'ètica, la cultura, l'educació, la religió o l'ecologia sempre en base a un principi indissociable del territori. En la terra, segons Mascaró, s'expressa l'esperit genuí del poble, una ànima col·lectiva amb formes i expressions particulars i diverses. D'aquesta visió Mascaró sentirà l'estima a la pròpia terra, Mallorca, i conseqüentment a les terres d'altri. Així, l'objectiu d'aquest capítol és mostrar el concepte de paisatge que es desprèn de l'obra de Mascaró.

En Mascaró la idea del paisatge presenta una doble afeció: per una banda, és el paisatge físic, l'escenari dels records d'infantesa d'una Mallorca sublim i bellament idealitzada. L'illa que recorda és un paisatge referencial de silenci i de tranquil·litat, un espai sagrat on habiten els anhels i on broten les nobles aspiracions, un espai que caldrà defensar de l'antiètica del turisme i de la tecnificació i, alhora, reivindicar-lo com a font d'aprenentatges essencials. Però també hi ha un paisatge interior, un món virtuós propi de l'artista i del poeta, el de la saviesa inefable dels infants, un indret igualment universal que perviu en l'ànima creativa i que esdevé un elogi a la contemplació i l'amor. En qualsevol cas, l'universalisme de Mascaró s'expressarà en una idea àmplia de paisatge, una unitat ambivalent —interior/exterior— que té el seu origen al camp de Mallorca, als voltants del poble de Santa Margalida.

3 El sentit de la particularitat com a mediació a la universalitat inspirà encertadament el títol de la primera biografia de Mascaró: Maimó, Joan (1990): *Joan Mascaró i Fornés. Els múltiples espais de la saviesa*, Palma: Universitat de les Illes Balears.

Trobam el sentit polisèmic del paisatge en Mascaró, síntesi d'un pensament ecumènic i humanista, en uns textos íntims que en defineixen les principals visions. En el present text us els presentem en un exercici d'intertextualitat que hem organitzat en quatre categories: «la Vila o el centre del món», «impressions de Mallorca des de l'exili», «la veu poètica de l'Escola Mallorquina» i «la recuperació del vincle amb la terra». Cada un d'aquests apartats conforma una cosmovisió de Mascaró, la totalitat dels quals ens desvetlla el nucli de la seva herència. Així, «la Vila o el centre del món» serà el pretext per descobrir les veritats inefables que en tota vida reconeix Mascaró, juntament amb el fort vincle que sempre l'uní amb el seu poble. A través d'un bell relat, una vida feliç molt arrelada a la natura, Mascaró ens situarà en la recordada i enyorada Mallorca preturística. A continuació, l'apartat «impressions de Mallorca des de l'exili» recull un seguit de cartes escrites des del lloc on Mascaró va exercir de professor de llengües orientals. Des de Comberton, un poblet situat a les proximitats de Cambridge, Mascaró escriurà a grans personalitats del món de la cultura mentre viu una vida tranquil·la i senzilla com intel·lectual espanyol a l'exili.⁴ Des de casa seva, *The Retreat* (El Refugi), Mascaró reflexionarà sobre l'ètica del progrés i l'ambició humana mentre veu sucumbir el paisatge de Mallorca al capitalisme depredador. En tercer terme, Mascaró pren la veu dels poetes de l'Escola Mallorquina, especialment la de Joan Alcover, Miquel Costa i Llobera i Maria Antònia Salvà, mestres del paisatge, per reafirmar una cultura i una identitat pancatalana de la qual se'n sent part.⁵ Mascaró recorrerà als poemes èpics —“Lo Pi de Formentor” o “La Serra”— per reivindicar l'excel·lència i la sublimitat de l'idioma com la manifestació més eloqüent de la pròpia cultura. Finalment, «la recuperació del vincle amb la terra» és l'apartat que posa de manifest el desig que Mascaró va perseguir durant tota la seva vida: tornar als seus orígens i consumir la recuperació del vincle físic i espiritual amb la terra que el va veure néixer.

LA VILA, EL CENTRE DEL MÓN

El pròleg que escriu Mascaró a *La Creació de la Fe*, obra pòstuma publicada l'any 1993 per l'editorial Moll, constitueix una de les visions més fermes del paisatge de la seva obra. Es tracta d'un passatge escrit en una bella prosa que

4 Joan Mascaró es va escriure amb personalitats com Antoni Maria Alcover, Gabriel Alomar, Dámaso Alonso, Luis Cernuda, Jorge Guillen, George Harrison, Joan March, Francesc de Borja Moll, Raimon Panikkar, Lluís Racionero, Carles Riba, Mª Antònia Salvà o Rabin Dranath Tagore, entre altres.

5 En aquest sentit cal destacar les accions que va emprendre Mascaró des de la BBC de Londres per tal de divulgar els poetes romàntics de Mallorca, i els seus poemes d'exaltació a la terra, com accions de reafirmació de la cultura catalana.

podríem classificar de breus memòries d'infantesa i que té la virtut de mostrar un dels principis constants en Mascaró: l'amor per la natura. D'aquest principi se'n desprenen altres com la contemplació de les coses belles com a mitjà per arribar a l'inefable, la joia de viure o l'experiència sensorial com a via de veritat universal i eterna.

Per Mascaró, tot i que de ben jove va viure fora de Santa Margalida, sentia el convenciment profund que el seu poble i el seu entorn eren el centre del món, un centre des d'on consolidar els grans aprenentatges de la vida i des del qual poder exercir la mirada de l'home universal que va ser: «És ben cert» dirà Joan Francesc March, «que tot el seu universalisme s'inicià a S'Hort d'en Degollat de Santa Margalida, Mallorca» (March 2017:11). El pròleg, que el mateix Mascaró titula *Records*, també condensa una bona part del seu pensament. De fet, *La Creació de la Fe* és una obra de síntesi que recull el llegat de Joan Mascaró a partir de cites, reflexions i màximes que va anar acumulant al llarg de la seva vida. El text evoca els anys d'infantesa de Mascaró al camp mallorquí a partir de descripcions idealitzades. L'escenari natural esdevé un paisatge sagrat i afable on l'home conviu amb l'entorn de forma pacífica i harmoniosa.

Per Mascaró la Mallorca d'antuvi va ser la font dels grans aprenentatges de la vida: «El meu gran mestre fou Mallorca, la Mallorca de sol i sol, de silenci i de bellesa. Els meus pensaments i anhels foren la meua universitat» (citada a Maimó 1985:10). Amb els anys i el creixement vertiginós del progrés capitalista el paisatge de l'illa canvia i la Mallorca que Mascaró recorda i estima, pura i intacta, es converteix en un valor territorial que cal preservar. I és que Mascaró presenta el paisatge illenc com una expressió irrecuperable del territori. Les primeres línies de *Records* en ho mostren:

Nasqué a una illa de la Mediterrània, al lloc més bell de la terra. Era a començaments del segle, quan el soroll dels cotxes encara no havia destorbat la pau de les carreteres i dels camins, i quan el clar blau del cel encara no havia estat profanat pel renou brutal dels aeroplans. Ara vivim els inicis bàrbars d'una era mecànica» (Mascaró 1993:25).

Els processos d'industrialització posaran de manifest el caràcter ambivalent de la condició humana, ja que no només es posaren al servei dels pobles i les nacions, sinó també varen generar conductes autodestructives. El progrés amb finalitats bèl·liques serà denunciat i farà emergir la vessant pacifista i antimilitarista de Mascaró: «Els homes volien la ciència i la tecnologia per ajudar-los a tenir més coses útils per a la vida: quin diable els ha fet emprar aquesta ciència i aquesta tecnologia per a la mort?» (Mascaró 1993:13).

El paisatge de la infantesa de Mascaró és un espai sagrat, un paisatge habitat de silenci, «silenci, un profund silenci de joia era el teló de fons de la vida. Les joies

i els dolors de la vida hi eren; però la vida era una alegre cançó de l'ànima, amb un fons de pur silenci» (Mascaró 1993:26). Tanmateix, la integració de la vida de l'home amb el paisatge trencava el silenci per crear agradables sonoritats en perfecta simbiosi amb la natura i en harmonia amb el treball dels homes:

La majoria de gent no es pot imaginar el silenci d'aquells camps i d'aquells caminols. La mar blava era silenciosa a no ésser per la música de les ones, o pel so del vent a les veles blanques de les barques. Només hi havia a l'illa sons d'harmonia: la remor suau de l'herba dels camps o de les fulles dels arbres, el cant dels ocells o de les bèsties, les cançons dels al·lots i al·lotes o dels homes i dones que treballaven als camps, cançons senzilles cantades amb tonades que eren creació de la gent. Aquestes cançons els ajudaven a la feina: les cançons tranquil·les del temps d'exsecallar les oliveres a l'hivern, les cançons joioses de primavera, les cançons més sorolloses de l'estiu damunt l'era que duraven des de l'albada fins a l'horabaixa o el capvespre quan s'emmagatzemaven els sacs de blat, les cançons de feina al camp i les cançons dels artesans als pobles. També hi havia els sons de la natura: el so de la pluja benvinguda, els sons misteriosos dels trons aquells pocs dies de l'any en què un cel negre anunciava l'anelhada pluja. Hi havia l'agradable sotragueig de les rodes dels carros amb els seus batecs rítmics. En alguns llocs fins i tot es podia sentir el so del vent a les pales dels molins, i el retruny pregó de les feixugues pedres que molien el blat (Mascaró 1993:25-26).

A continuació Mascaró descriu un passatge colpidor que evoca la bondat i la bellesa de quan vivia a Santa Margalida tot evocant l'experiència sensorial dels cicles maduratius dels fruits:

El sabor de cada fruita era una revelació de meravella: els albercocs tan perfumats amb els seus bonics colors vermells i grocs; les moltes varietats de figues, que van des de les grosses figues primerenques del juny fins a les verdes, grogues i violetes del setembre; el perfum dels presseguers i el plaer d'observar com maduren els seus fruits; els gust inefable de molts tipus de prunes menjades a primera hora del matí quan els arbre encara tenen moltes gotes de rosada; les grosses cireres negres d'uns quants cirers als quals només s'arriba des del cantó més alt d'un camp, tan alt com el cos d'un infant de manera que aquest ha caminat per una espessa jungla de blat verd o groc de dolç perfum; les llimones i les taronges agafades dels arbres, i el perfum aristocràtic de la flor de taronger (...) el perfum pregó de les violetes a la primavera; el romaní silvestre amb les seves floretes blaves i la seva olor tan intensa, tan saludable (Mascaró 1993:27).

D'aquest passatge es desprèn la joia de qui es reconeix en el miracle de la vida i de la Creació, que s'expressa en múltiples formes i colors, aromes i sabors: «... i a dins la casa un cossioll d'alfabaguera amb el seu perfum refrescant de pau espiritual; tot això era una joia de color de sabor, de perfum, tot això era el perfum de la vida tal i com l'hauríem de viure» (Mascaró 1993:27).

El text, dins el conjunt de l'obra, ve precedit per un escrit de William Radice, les cartes de Rabindranath Tagore i Jorge Guillén que destaquen, aquests dos últims,

la captació del veritable sentit original de la traducció dels *Upanishads* de Mascaró. «Les ments dels nostres rishis» dirà Tagore «eren senzilles, com la dels infants en la sublimitat de la seva saviesa» (Mascaró 1993:21). Aquestes paraules semblen presagiar allò que Mascaró recordava dels seus primers anys al poble per acabar reivindicant l'agudesia inefable i eterna de tota infantesa: «La pura joia infinita d'aquells primers temps ¿era la joia d'ésser sota el cel més bell de la terra, la joia de viure en l'alegre bellesa d'una terra tranquil·la, o era només la joia dels primers anys de la vida, la joia que podem veure en qualsevol infant feliç...? (...). La vida del jove era el que la vida de tots nosaltres hauria d'ésser» (Mascaró 1993:26). I és que l'exuberància del paisatge recordat evocarà en Mascaró la sublimitat de la infantesa, entesa com l'espai atemporal dels primers grans aprenentatges de vida. Arribat en aquest punt, Mascaró es descriu a sí mateix com l'infant que viu en plenitud en l'entorn, fruit d'una felicitat inconscient, en simbiosi amb la natura. És l'al·lot que viu

la joia de córrer pels camps, de jugar amb els seus germanets o amb alguns amics de la seva edat, de seguir el pastor o l'al·lot que vigilava una gran guarda d'indiots i els menava d'un camp a l'altre; la joia de carregar a l'ase dos sacs de blat del camp fins al molí i esperar que els sacs fossin plens de farina per fer aquell pa negre d'aroma i gust saludables que només es poden imaginar els qui n'han menjat, no aquells que es veuen condemnat a menjar pa de les fàbriques modernes; la sana felicitat de sentir la joia de la sortida del sol; la joia de treure poals d'aigua fresca d'un pou profund sota l'ombra d'un llorer perfumat; la joia d'ajudar en la feina del camp o de l'era; la joia dels capvespres tranquils i frescos i de seure a la palla perfumada de l'era i d'observar aquelles incomptables estrelles a la immensitat dels cels (Mascaró 1993:27-28).

Aleshores, Joan Mascaró ja se n'adona a una edat molt prematura d'una veritat inconscient: «així és que l'infant tenia dos mons: el món de felicitat exuberant externa i el món superior de joia silenciosa interna (...); hi havia una vida interior més profunda a l'ànima d'aquell al·lotet. Hi havia moments en què se n'anava a caminar tot sol, passant desapercebut per la gent enfeinada de ca seva» (Mascaró 1993:28). Aquesta veritat serà intuïda per mitjà de la contemplació del paisatge de la vila natal, quan diu que

«al cap damunt del turó hi havia uns pins alts i perfumats i ell hi anava i seia damunt una roca. Era tot sol, tot sol amb la natura i amb l'Infinit (...). Seia tranquil a l'ombra dels pins olorosos. Era feliç en contemplació silenciosa. Naturalment no pensava que era feliç, naturalment no sabia que sentia la joia de la contemplació silenciosa. Però fruïa d'un més enllà, que és el patrimoni de qualsevol que hagi nascut en aquesta terra» (Mascaró 1993:29).

La visió del poble en la llunyania des de S'Hort d'en Degollat, la modesta propietat de fora vila on va néixer, serà definida com «el seu únic món», un món de creació envoltat de turons des d'on recordarà l'entranyable visió de l'església del poble:

La casa on vivia el jovenet —escriu Mascaró— era prop del cim d'un turó amb altres muntijols suaus a la part del darrere. Des de la terrassa del davant de la casa es podia veure el poble a poc més d'un quilòmetre, però era un lloc molt llunyà per a la imaginació d'un infant, molt lluny de ca seva. Podia veure un edifici misteriós damunt un penyal al final del poble. Era l'església del poble, una d'aquestes grans esglésies mediterrànies on tot un poble es reunia per als diferents serveis dels diumenges; i on els dies de festa el noble so dels cants en llatí es podia sentir per les portes obertes fins a la plaça de la vila (Mascaró 1993:26).

Aquest fragment ens remet a una idea recurrent que comparteixen les persones que varen conèixer Joan Mascaró. Allà on vivia, a Comberton, en un llogaret a les proximitats de Cambridge, era una mena de refugi —*The Retreat*— des d'on Mascaró exercia la mirada sàvia i atenta que li permetia veure el món amb la claredat, l'objectivitat i la compassió dels místics. William Radice parla del plaer que era visitar Mascaró a ca seva:

Sempre sentia, quan et visitava a Comberton, que el teu estudi era una mena de Centre: no un centre administratiu atrafegat, sinó una cosa molt més profunda i tranquil·la. Els teus llibre tots semblaven igualment pròxims a aquell centre (...). El foc que cremava a la teva llar semblava que emetés una escalfor que tots aquells estimats autors podien compartir; la pau de la cambra era una quietud en la qual es podien sentir els seus pensaments i sentiments més profunds. El cafè o el conyac que bevíem semblava adquirir una riquesa especial de gust, com si els poetes i pensadors al nostre voltant enriquissin cada cosa, fins i tot l'aire que respiràvem. Amb quina presciència misteriosa l'àvia de na Kathleen anomenà la teva casa —la que sempre havia estat ca na Kathleen— «El Refugi!» (Mascaró 1993:12).⁶

La idea de «refugi» com l'espai propici per al conreu de les virtuts de l'ànima adquirirà certs paral·lelismes amb la idea del paisatge mascaronià. Per Radice, la casa i l'estudi de Joan Mascaró eren un refugi en alguna cosa més que en un sentit físic, eren la metàfora del refugi interior, l'espai d'un paisatge infinit i de bellesa inefable: «...per desenvolupar els teus pensaments i reflexions més interiors, per establir una xarxa d'amistat amb els grans poetes i pensadors del passat, construir un refugi dins tu mateix. Era la teva calma interior la que jo sentia al teu estudi, i la que encara s'hi pot sentir encara que físicament no hi siguis» (citada a Mascaró 1993:12).

La correspondència de Joan Mascaró constitueix una part d'aquest «refugi interior». A través d'ella, i en un to íntim i de complicitat amb els interlocutors, observem pensaments i reflexions entorn del paisatge.

⁶ L'experiència de l'estudi de Mascaró com un lloc especialment acollidor serà evocada per altres amics (Mir 1985), (Maimó 1990) o (Radice 1993).

EL PAISATGE DE MALLORCA DES DE L'EXILI

Les cartes de Joan Mascaró, editades els anys 1995 i 1998 per Gregori Mir en dos volums, contenen una part important del seu llegat més reservat i íntim.⁷ Després de les traduccions de la *Bagavath Gita* i els *Upanishads* l'epistolari de Mascaró és possiblement el millor camí per comprendre el seu pensament. A les cartes en qüestió constantment trobem referències a la terra natal, a la gent i a la cultura de Mallorca com un tresor molt preuat. En aquest sentit, la correspondència de Joan Mascaró amb Joan Francesc March, editades en un altre llibre, ens mostren les apreciacions del professor de sànscrit sobre el patrimoni humà integrat al paisatge: «una tonada de batre, la cara d'un infant, una flor, un arbre, tot vos contarà una vida, una ànima. L'energia de la nostra gent, llur realisme fort, romà, la vida forta, de la terra, del nostre poble, llurs tradicions, l'església, Juníper Serra de Petra, tot vos contarà coses i les persones vos obriran el cor» (March 2017:50). I és que Mascaró utilitza el paisatge per deixar palesa una identitat cultural i naturalista reconeguda en el territori. L'any 1982 Mascaró escriu una carta a un cosí seu en la qual posa de manifest les expressions genuïnes del patrimoni oral de Mallorca —les tonades del camp i les gloses— en detriment d'un progrés que tanmateix s'imposa a través dels mitjans de comunicació: «Com tu tal vegada recordis de nin, ses feines de camp, com llaurar, entrecavar, segar, batre i altres feines es feien cantant, i de vegades es que feia feina cantava cançons fetes seves. Seria una bona costum si es glosar no se perdia. Cantar i glosar és cultura popular, vertadera cultura que ràdios i televisions no poden donar» (March 2017:33).

Per Mascaró el cinema i la televisió seran un perill que allunya els individus de la natura, font suprema de poesia i bellesa, allunyen de l'art, gran, fort i noble, allunyen de la veritat, de la bellesa, de la bondat.⁸

De fet, Mascaró a les seves cartes perpetuarà els ideals romàntics del paisatge, un paisatge sublim que perviu intacte en els records sagrats de la infantesa on la presència de l'home n'és un element natural i totalment integrat, on Déu es manifesta. La cultura popular serà el mitjà pel qual es fa palesa l'ànima del poble, una visió ideal que veu en les expressions humanes del camp l'ideal de puresa i de l'autenticitat. A través d'aquesta visió —esguard del *volgeist* de Johann G. Herder—

7 Mascaró, Joan (1998): *Correspondència de Joan Mascaró (1930-1986)*, edició a cura de Gregori Mir, Mallorca: Editorial Moll, v. I-II.

8 En una de les cartes més mediàtiques de l'epistolari de Mascaró George Harrison, el guitarrista dels Beatles, precisament li parlarà de les ments embadalides que es passen el dia mirant la televisió (Vicens 2017:75).

Mascaró fonamentarà uns valors de país que comencen al seu poble, s'estenen arreu de l'illa i arriben fins a l'extrem oriental de la Mediterrània fins a conformar una identitat unitària, una cultura compartida i universal: «És ben cert» dirà Joan Francesc March, «que tot el seu universalisme s'inicià a S'hort d'en Degollat de Santa Margalida, Mallorca» (March 2017:11).

Mascaró converteix el simbolisme del paisatge, entès com indret de bellesa i de veritats unànimes, en un valor de país que cal preservar de la creixent amenaça del progrés capitalista que encarna la indústria creixent del turisme. Des de la dècada dels anys quaranta, Mascaró serà testimoni de com l'expansió turística que viu l'illa de Mallorca corromp considerablement el paisatge de la seva infantesa. Així, la idea de Mallorca com a territori vulnerable a l'ambició humana serà una altra constant que trobarem en les seves cartes des de la dècada dels anys quaranta. El turisme serà considerat una força depredadora pel fet de contribuir no només a la destrucció del paisatge sinó també a la seva banalització. En una carta a Joan Francesc March datada a Comberton el 1948 escriurà: «No me parreu de propaganda turística que no és gairebé més que vulgaritat, grolleria, i prostitució de les coses belles per aprofitar els egoïsmes dels que no estimen les belleses de Mallorca, sinó en relació amb els seus negocis petits!» (March 2017:50). En la mateixa línia, el 1973 tornarà a escriure al mateix interlocutor, tot afirmant que «Tal vegada un dia ens veurem a Mallorca, que ja no és una illa de pau. Una ambició desenfrenada ha fet un super-turisme desenfrenat. Queden, és clar, alguns racons de pau, pocs» (March 2017:83). Finalment, i al 1980 li comenta que «el desenfrenat turisme i les ganes de diners s'ha fet ideal de tants de mallorquins preocupa al qui pensa» (March 2017:94).

L'estiu de 1960 Mascaró passarà el mes d'agost a Mallorca amb la seva família. Aleshores l'illa, rendida plenament al sector turístic, li causarà una impressió del tot negativa. Just s'acabava d'inaugurar l'aeroport de Son Sant Joan i el boom turístic començava la seva escalada. El contrast entre el paisatge intacte de la seva infantesa i el paisatge sucumbit serà motiu de diverses cartes. La primera serà al poeta Miquel Forteza en què Mascaró denuncia de forma contundent els estralls causats pel turisme:

La meua impressió de Mallorca el mes d'agost bastant dolenta. El turisme va matant i va matant els mallorquins molts d'ells vivint dins un egoïsme brutal de fer diners. La destrucció de les platges de Mallorca és un crim internacional. Hotels grans fora de tota proporció damunt la platja. Cases grans, moltes de mal gust, casetes de bany, papers d'anuncis en els arbres, anuncis monstruosos damunt roques i terres belles, i munts de papers, botelles rompudes i porqueria per les platges, fa plorera a aquell que com jo les recorda totes quan de jovenet, sempre tot sol, i caminant per les muntanyes i vora el mar ho sentia tot amb ànima de poeta (Carta a Miquel Forteza 1960; a Mir 1998 I:148).

De la mateixa època és la carta que Mascaró envia a Francesc Moner, batle d'Andratx entre els anys 1957 i 1964, en un intent de persuadir-lo per acabar amb la destrucció del territori:

De jovenet jo anava de Palma a Galilea a peu, i tot sol sempre, i de Galilea a Estellencs el capvespre. El silenci i contemplació d'aquelles muntanyes i mar i postes de sol m'ensenyaren més que tots els llibres que hagi pogut llegir després, i n'he llegit alguns. Seria una gran obra de cultura si se procurava que en aquesta carretera nova d'Andratx a Estellencs no se permetessin "bars", ni hotels, ni anuncis grollers damunt roques o soques d'arbres (...). La destrucció de l'encant de Mallorca per manca de seny i cultura és terrible (Carta a Francesc Moner 1960; a Mir 1998 II:133).

Mascaró apel·larà a la cultura per combatre l'ambició dels empresaris illencs fins al punt d'afirmar que «el que a Mallorca li manca és un "Fomento de Cultura", i no un "Fomento de Turismo"» (Carta a Miquel Forteza 1960; a Mir 1998 I:148). I aleshores vaticinarà una visió de futur que dècades després s'acomplirà amb escreix al municipi de Calvià, a la zona de Magaluf, quan diu: «el dia que la bellesa de Mallorca s'hagi anat destruint, uns quants articles dins els periòdics d'Europa i Amèrica podrien canviar el corrent del turisme. Mallorca ja no seria un lloc de recomanar. I seria allò de "matar la gallina de los huevos de oro". Esperem que a poc a poc hi hagi més seny, cultura i bona voluntat» (Carta a Francesc Moner 1960; a Mir 1998 II:133).

Mascaró davant la implacable destrucció del territori sembla que només troba conhort en les escenes èpiques dels paisatges descrites pels poetes de Mallorca. "Lo pi de Formentor", per exemple, serà una gran visió del paisatge d'esperança pels joves:

Aquell pi gran que sobre les roques de Mallorca viu del cel de Mallorca i contempla l'infinit, reviu amb la vida eterna dins la poesia d'En Costa. Quines visions de força i de grandesa hi ha! Quines paraules tan grans per donar als joves i per transformar-les en vida!

Lluitar constant i vèncer, regnar sobre l'altura

I alimentar-se i viure del cel i de llum pura...

Oh vida, oh noble sort!

Quan després de deu anys de guerra nacional i internacional un veu "el llim d'aquesta terra" i "la mar del món irada", quin ideal més sublim el de pensar en "les cançons tranquil·les" que pot cantar el nostre cor! (Carta a Miquel Ferrà 1946; a Mir 1998 I:116).

La força i la grandesa que Mascaró troba en Costa inspiraran els ideals educatius i culturals que haurien de guiar les aspiracions més nobles dels pobles: «El món on jo visc, i on tal vegada hauré de viure sempre degut a circumstàncies

materials, vol gent que se dediqui a presentar els valors de la bondat i bellesa espiritual en forma universal, clara, precisa i bella. Aquesta és la meva tasca...» (March 2017:69).

D'aquesta premissa es desprèn la idea que l'experiència del paisatge i de l'entorn local possibilita la descoberta de quelcom més universal. D'aquí la identificació entre Mallorca i Anglaterra: «Na Kathleen em digué una vegada», escriu William Radice, «que precisament per haver vingut de Mallorca, amb la seva gent expressiva i afectuosa, estimaves la tranquil·litat d'Anglaterra: els colors verds suaus i els cels lleugerament grisos, el caràcter reservat dels anglesos, que poden semblar freds fins que, en l'amistat, revelen la seva sensibilitat i lleialtat. Era l'Anglaterra rural, la que estimaves (...)» (Radice citat a Mascaró 1993:12).

En altres passatges de Mascaró llegim: «Hi ha dos amors, entre molts, que jo voldria per el nostre poble: amor als animals i amor a les flors. La gent del camp d'Anglaterra guanya a la del camp nostre en aquests dos amors (...)» (citat a March 2017:53). Aquest últim fragment porta a col·lació el valor de l'educació dels pobles i les nacions com el mitjà idoni per generar amor a la terra.⁹ Així i tot, aquests grans valors, en contrast amb el món modern, són percebuts com una amenaça pel pensament que s'aplica a les coses humanes i espirituals:

És difícil imaginar, si un viu a Mallorca, dins un ambient on encara viu el concepte noble i gran de la vida poètica, com els grans valors perden llur valor dins l'ambient del món modern, del món que fabrica bombes atòmiques, i que domina el món econòmicament, científicament, políticament; però no culturalment. Si la vertadera cultura nostra, la nostra bellesa literària i artística, fóra la font de la cultura de les nostres escoles, podríem anar endavant en el món: podríem ser fars de llum (Carta a Guillem Colom 1951; a Mir 1998 I:99).

D'aquí que Mascaró trobi en la poesia, expressió més bella de la cultura, la inspiració dels valors genuïns que guïïn l'educació del país.

LA VEU POÈTICA DEL PAISATGE A TRAVÉS DE L'ESCOLA MALLORQUINA

La cultura i l'estima per la llengua pròpia serà una altra principi d'universalitat que trobarem en l'epistolari de Mascaró —«Quina cosa tan meravellosa és la paraula! És la primera font de cultura. La paraula és la veu de la mare, del pare, i dels altres. Aprenem i estimam les paraules dels nostres pares i mares, i

⁹ Sobre Mascaró i la idea de l'educació vegeu (Mascaró 1931), (Calafat 2003) i (Munar 1997).

després podem aprendre i estimar les paraules d'altres terres. I si no després, al mateix temps» (citada a March i Rosselló, 1981)—. Com a intel·lectual a l'exili i compromès amb la seva cultura Joan Mascaró va ser un dels signants del manifest a favor del procés de recuperació de la llengua catalana *Resposta als catalans* (1936). Igualment, promogué des de la BBC de Londres poetes de l'Escola Mallorquina com Alcover, Costa i Llobera o Salvà. A més, fou mantenidor dels Jocs Florals de la Llengua Catalana celebrats a l'abadia de Westminster de Londres l'any 1947 i també membre fundador de l'Anglo-Catalan Society. A tot això, cal destacar el seu entusiasme i interès per *Les Rondalles Mallorquines d'en Jordi d'Es Racó*, el *Cançoner Popular de Mallorca* de Rafel Ginard i sobretot l'obra del *Diccionari Català-Valencià-Balear*. De fet, va fer d'intermediari entre els seus amics Francesc de Borja Moll i Pompeu Fabra per intentar una entesa de col·laboració respecte a aquesta darrera obra.¹⁰ En una de les cartes a Joan Francesc March, aleshores jove aspirant a novel·lista, Mascaró li parla de la llengua catalana i de les fonts d'inspiració de la cultura que per ell són tres: el poble (la parla viva dels pagesos i les dones velles analfabetes), la gent culta de la Ciutat que té gust per llegir i escriure, i finalment la literatura dels *Nostres Clàssics*. Per a Mascaró, aquestes tres fonts seran una revelació que no es pot desvincular del paisatge i deixa palesa la unitat del binomi entre la llengua i el territori. De totes elles, la veu del geni es manifestarà de forma més excelsa i depurada a través dels poetes de l'Escola Mallorquina —els *Nostres Clàssics*— pels quals Mascaró va mostrar especial estima i devoció. El llenguatge depurat d'Alcover o Costa i Llobera serà admirat. Juntament amb *Lo Somni* de Bernat Metge i les *Cròniques* de Ramon Muntaner i el Rei en Jaume, Mascaró considerava aquests autors com la màxima expressió de la llengua mare. De fet, arribava a afirmar que Costa i Llobera, Joan Alcover i Maria Antònia Salvà eren els poetes suprems de Mallorca, per la seva capacitat de transmetre els valors de la terra de forma directa i planera.¹¹ En una carta a Mateu Montserrat Calafat, batlle de Lluçmajor de 1959 a 1969, Mascaró comentava l'any 1960 que «dins la poesia de les llengües orientals i europees que conec una mica, no conec cap poesia més pura i plena de pura alegria que la de Maria Antònia Salvà. És el cor de Mallorca que parla amb notes clares del cel la llengua gloriosa dels nostres Rei En Jaume i Ramon Llull» (Mir 1998 II:135).

10 Cartes a Joan Riera Fornés 1982-82 (March 2017:33-34). Joan Mascaró en diverses ocasions manifestà el desig de donar les obres referencials de la cultura de Mallorca a la Biblioteca de Santa Margalida.

11 El mes de gener de 1949 va felicitar als mallorquins des de la BBC de Londres amb poemes de Maria Antònia Salvà, Costa i Llobera i Alcover (Maimó 1985:22).

En una altra carta a Joan Francesc March Mascaró parla de Salvà en els mateixos termes:

Heu llegit els poemes de na Maria Antònia Salvà? Ens dóna de vegades la poesia d'un poble del pla, com Santa Margalida, poesia viva, clara i forta. Quan diu:

*Aquí hi ha camps d'ametllers,
tanques de fruitals i vinyes,
i carros que deixen ginyes
pel rostoll del sembrer.*

Això podria ésser Santa Margalida. Com també:

*Les figueres fan aquí
belles ombres regalades
i figues flors, clivellades
per la frescor del matí.*

I les notes humanes de vida:

*I barraques escampades,
amb sos forns i fumerals,
infantons de peu descalç,
dones de cares colrades.*

Tot això és tan íntim, tan nostre, tan viu, que res en el món pot ésser-ho més (March 2017: 55-56).

En una carta a Miquel Ferrà, Mascaró també comentarà de Maria Antònia Salvà el sonet "La Mar",¹² (1952), tot arribant a afirmar que «té una força viril que, amb el perfume femení del darrer vers, m'ha impressionat» (Carta a Miquel Ferrà 1934; a Mir 1998 I:113).

A través de l'Escola Mallorquina Mascaró sentirà la vivacitat del paisatge de l'illa. Costa i Llobera serà la veu poètica dels seus ideals i el remetrà a un dels principals seus convenciments: la grandesa dels ideals clàssics com a reflex de veritats universals. En aquest sentit, en una carta a Bartomeu March Servera esmentava:

12 «Oh, com me plau la mar, la mar indefinida, / se sones que rodolen i la remor que fan!... / La mar que alena sempre amb nou alè de vida, / i com la mor tés forta, i com la mor tés gran. // La mar que en sa grandesa és bella fora mida... / Extasiats la guaiten els dies que se'n van, / i a la claror novella brillant rejuvenida, / serà encara la joia dels segles que vindran. // La mar que pren color del cel que l'enamora / i li tramet sospirs de boira voladora / i amaga encants al fons inexplorat. // I és el mirall del sol i el món de la balena, / i dolçament s'ajup per a besar l'arena / d'un bes d'humilitat».

En aquest moment me sembla que estic assegut damunt una roca a vorera de mar, prop de ca-vostre, contemplant el mar d'un blau bellíssim que en fa pensar en els versos de Costa i Llobera:

*Així vols càntics, oh tu mar clàssica,
mar venerable llatina-hel·lènica,
que ara rius tan serena i tan jove,
com al cantar-se l'Odissea augusta!*

És el mar de bellesa grega, d'aquella bellesa radiant i lluminosa que ens ve de la Grècia immortal. De cada dia crec més que dins la bellesa tenim una revelació de la Veritat de l'univers (...). Contemplant el nostre mar de blau pur en la pau de l'esperit serveix i serveix molt per a comprendre una mica el misteri de l'univers i per entrar "a la mina del yo y el no yo" [versos de Rubén Darío referits a "esta claridad latina" del Mediterrani]. En el centre del misteri de l'univers hi ha el misteri de bellesa. De la mateixa manera, en el centre de l'home hi ha el misteri de la bondat. Bondat i bellesa ens expliquen una mica la Veritat de l'univers (Carta a Bartomeu March Servera 1951; a Mir 1998 I:245).

Segons Mascaró, Miquel Ferrà i Guillem Colom seran igualment mestres del paisatge abrupte i sublim de Mallorca expressat amb pulcritud d'arrel clàssica. A les seves cartes a Ferrà i Colom Mascaró tractava de manera explícita Mallorca com ideal de paisatge:

Entretant jo pens en la nostra Illa bella i forta i en ses infinites visions de variada bellesa. Elles foren les lliçons més sàvies, més íntimes, més clares i més belles que fins ara he escoltades en ma vida. Les visions de bellesa de Mallorca són per a mi fe, esperança i amor. Elles me fan creure que el Déu que tota la meua ànima adora, és un Déu de bellesa molt enllà dels odís de petites teologies; i dels egoismes i petiteses d'aquells que tristament empren, de vegades en va, el Nom Sagrat de Déu de l'Amor.

Per a mi la bellesa de Mallorca fou sempre aquell:

*Oracle humà qui va donant la norma
de lo bell a l'artista i al poeta
i a quants entenen de la muda forma
l'harmonia discreta.*

(Carta a Miquel Ferrà 1946; a Mir 1998 I:114-115).

Tanmateix, el paisatge de Mallorca serà per a Mascaró quelcom més que l'espai físic de la gran bellesa universal. També serà pàtria i nació, fonament del pilar bàsic universal de la cultura pròpia. En aquesta línia afirma:

Com podria jo fer meves ses paraules de la camperola en "La Serra"! "jo venc de la serra, mes no som per tu". I com sent jo que les darreres paraules del gran poema expressen la meua emoció llegint els poemes d'En Joan Alcover:

*Sou l'exquísita, sou l'encantament
on l'ànima hi sent
de la pàtria mia.*

El to, fort, mesurat, gran, de la seva veu poètica dóna a la narració una noblesa que és absolutament desconeguda de tants de "poetes" que volen dirigir els joves...» (Carta a Guillem Colom 1951; a Mir 1998 I:98).

En aquest sentit, Mascaró entén la força idiomàtica com el gran patrimoni de la cultura del poble i ho expressa parafraçant els versos de «La Balanguera» d'Alcover:

Comencen a sentir que allò de

*Sap que la soca més s'enfila
com més endins pot arrelar.*

és una veritat gran, universal, ja que l'home gran s'arrela dins el seu idioma i cultura i poble, i s'enfila dins els valors universals, i fins i tot dins l'infinit» (Carta a Joan Francesc March Qués 1976; a March 2017:85).

Si «La Balanguera» d'Alcover esdevé la visió mascaroniana d'empoderament cultural popular, els versos de «Desolació» (1909) li serviran per lamentar i denunciar la intolerable situació que viu la cultura de Mallorca, silenciada, sotmesa i aniquilada en plena dictadura franquista:

El cas de la nostra llengua és tan trist. És tan monstruós que no se pugui fer verdadera obra de cultura a la nostra terra. La nostra llengua podria dir, com el sonet de n'Alcover:

*Jo só l'esqueix d'un arbre, esponerós ahir,
que als segadors feia ombra a l'hora de la sesta...*

Però el perill a la verdadera cultura no surt solament de la incultura oficial espanyola que no comprèn els valors culturals que hi ha en les terres que no parlen la llengua "oficial". No comprenen els valors de Castella, com han de comprendre els de Catalunya?» (Carta a Miquel Dolç 1950; a Mir 1998 I:109-110).

De l'opressió franquista Mascaró trobarà resignació i esperança en la veu del poeta. En una carta a Guillem Colom dirà sobre «Als Joves» de Miquel Costa (1906):

Que trist, però, que un fat enemic me va allunyar de la meua terra, i del gran idioma de la meua terra! Qui sap? He fet una mica el que aconsella Costa i Llobera, i algunes vegades he pensat:

*Siau qui sou, més no us tanqueu, ombrívols,
dins una llar històrica
sense horitzons. Volau sobre terres
enfora, amunt, com l'àguila!*

Com jo no som l'àguila que "amb gran vol" pot anar a la regió del llamp, sols he pogut amb vol de ropit passar la mar i sentir la poesia i el Cant del *Bhagavad Gita*. I si abans de morir puc fer alguna cosa per la nostra llengua ho faré (Carta a Guillem Colom 1972; a Mir 1998 I:104).

EPÍLEG: JOAN MASCARÓ I LA RECUPERACIÓ DEL VINCLE AMB LA TERRA

«El meu ideal de felicitat humana seria un racó de pau a Mallorca, entre muntanyes, o prop de la mar, i allà veure créixer el nostre fillet i filleta i en pau poder jo escriure alguna cosa i contemplar la bellesa de la terra benvolguda.» (Carta a Maria Antònia Salvà 1952; a Mir 1998 II:190). Amb aquestes paraules Joan Mascaró deixava palès un desig que el va captivar durant anys: acabar els seus dies a Mallorca; —«... si puc moriré a Santa Margalida i dins la mateixa cambra on vaig néixer» (citada a March 2017:45)— concretament per la contrada de S'Hort d'en Degollat. Cap a l'any 1963 va fer diverses temptatives de compra als conradors d'aquells indrets; a la possessió de sa Bisbal i un altre lloc proper que li deien Can Talaia. Tanmateix, no es va arribar a cap acord per mor que el preu que li demanaven era excessiu.

Anys després, Joan Mascaró pensava que es podria instal·lar després de la jubilació a Sa Penya Bosca, un turó revestit de típica vegetació mediterrània en un bell indret del sud de Mallorca entre Ca's Concos i Santanyí. En aquest sentit, el seu biògraf Joan Maimó descriurà que «entre unes quarterades de terra amb pins i mates i conradís, tot descurat i desolat, hi posseïa una casa de pagès mig deixada de la mà de Déu. El cor i la mirada podien eixamplar-hi. A la dreta, vers el llevant, el blau que retalla l'illa, a ponent l'esguard s'allarga fins a la serra i entremig del pla ondulat, petites superfícies llises accidentades per suaus desnivells amb moviments de fugida de gràcia prodigiosa» (Maimó 1990:106).

Mascaró anhelava retirar-se a Mallorca per gaudir de la pau i la dolça placidesa que li proporcionaria l'illa per poder acabar la seva obra. Va pensar en Sa Penya Bosca com el seu últim refugi, l'espai de silenci i de contemplació del món des d'on acabar els seus treballs de pensador i feines de lletres. Sobre aquest espai afirmava que «allò és un refugi de pau i silenci que jo necessit molt per arreglar i aclarir els meus pensaments per l'obra de lletres que tenc entre mans» (citada a Maimó 1990:107). Però Mascaró amb més de vuitanta anys comença a sentir el pes de l'edat, decideix desprendre's de la idea de mudar-se definitivament a Mallorca i ven la finca. Per aquest motiu es va conformar fer donació d'una part dels seus llibres i ser enterrat a Santa Margalida.¹³

13 Des de l'any 2000 la biblioteca de la UIB disposa del fons Joan Mascaró Fornés i des de l'any 2021 compta amb la Biblioteca Digital d'Estudis Orientals Joan Mascaró i Fornés a <https://joanmascaro.uib.cat/greenstone/bdeo>. La resta de llibres del llegat de Mascaró actualment es troba en mans dels hereus de John i Silvia Shaw.

Mascaró va morir a Comberton l'any 1987. Les despulles de qui va ser nomenat fill il·lustre de la vila de Santa Margalida avui en dia romanen en el cementiri del mateix poble amb l'epitafi «Venim de Déu, vivim en Déu i anam a Déu». A dia d'avui el mirador de l'església parroquial de Santa Margalida ens retorna al paisatge imponent que Joan Mascaró i Fornés va recordar i estimar al llarg de la seva vida. Allà, representat en un bust de bronze obra de Joan Maimó Vadell, Mascaró ens indica la fita de S'Hort d'en Degollat i ens convida a contemplar el paisatge que el va veure néixer i que ell va veure canviar en aquella «... illa de la Mediterrània, al lloc més bell de la terra» (Mascaró 1993:26).

Bibliografia

- Calafat, Margalida (2003): *El pensament pedagògic a l'obra de Joan Mascaró i Fornés*, Palma: UIB [tesi doctoral]
- López, Gonçal – Mas, Antoni (Coord.): *Joan Mascaró i Fornés: 1897-1987*, Palma: UIB
- Maimó, Joan (1990): *Joan Mascaró i Fornés. Els múltiples espais de la saviesa*, Palma: Universitat de les Illes Balears
- Maimó, Joan (1985): *Joan Mascaró. Discurs amb motiu de la seva proclamació com a fill il·lustre de Santa Margalida*, Santa Margalida: Ajuntament de Santa Margalida
- March, Joan Francesc (2017): *Joan Mascaró, la Vila i els margalidans*, Santa Margalida: Ajuntament de Santa Margalida
- March, Joan Francesc (1993): *Cartes d'un mestre a un amic*, Mallorca: Editorial El Tall
- March, Joan Francesc – Rosselló, Ramon (1981): *Història de Santa Margalida. De la prehistòria al segle XVI*, Santa Margalida: Ajuntament de Santa Margalida
- Mascaró, Joan (1993): *La Creació de la Fe*, Palma: Editorial Moll
- Mascaró, Joan (1931): *Ideals of Education in Modern Ceylon*, Jaffna: St. Joseph's Catholic Press
- Mir, Gregori (1998): *Correspondència de Joan Mascaró (1930-1986)*, Mallorca: Editorial Moll, I-II
- Munar, Margalida (1997): *La idea d'educació en l'obra de Joan Mascaró i Fornés: resum biogràfic i selecció de textos*, Palma: UIB
- Mut, Joan Miquel (2016): *El ioga de Joan Mascaró*, Palma: UIB [tesi doctoral]
- Vicens, Francesc (2017): *George Harrison. The Inner Light, una vida espiritual*, Lleida: Milenio
- Vicens, Francesc (2017): «Joan Mascaró o el místic desconegut», *Caràcters* 81, p.34-35